

**TEORIA COMUNICĂRII ÎN MANUALELE DE LIMBA ROMÂNĂ.
AMBIGUITĂȚI ȘI INCONSECVENȚE**
*The Theory of Communication in Romanian Language Textbooks.
Ambiguities and Inconsistencies*

**PhD Candidate Gabriel PETRIC,
„Petru Maior” University of Târgu-Mureș**

Abstract

According to the curriculum, all Romanian language handbooks describe the communication situation in the light of the classical scheme made by Roman Jakobson. We point out in our paper that the Jakobson model is inadequate to the pragmatic vision upon which is based the present curriculum, and its presentation, in secondary and high-school handbooks, is not accurate.

Keywords: communication model, Roman Jakobson, context, referential, curriculum

Conform programei școlare, în toate manualele de limba română situația de comunicare e descrisă în lumina schemei clasice realizate de Roman Jakobson. Argumentăm în lucrarea noastră că modelul Jakobson este inadecvat viziunii comunicativ-pragmatice pe care se întemeiază actualul curriculum, iar prezentarea sa, în manualele de gimnaziu și de liceu, e lipsită de rigurozitate.

Fundamentele epistemologic-pedagogice ale actualelor programe școlare de limba și literatura română (gimnaziu și liceu) sunt, fără îndoială, mult mai sănătoase și mai adecvate omului ca ființă socială, creatoare de cultură și civilizație, decât cele care guvernau vechile programe, valabile până la începutul anilor '90. Cel puțin în ceea ce privește problema comunicării, principiile după care se ghidează programele în vigoare sunt corect formulate: „Concepția pe care s-a întemeiat prezentul curriculum este că, în școală, predarea-învățarea va urmări <<limba în funcțiune>>, în variantele ei orală și scrisă, normată și literară, iar nu <<limba ca sistem abstract>>. Interesează viziunea comunicativ-pragmatică a prezentei programe, nu interesează predarea în și pentru sine a unor cunoștințe gramaticale, ci abordarea funcțională și aplicativă a acestora în calitatea lor de elemente care contribuie la structurarea unei comunicări corecte și eficiente”¹.

Programa de clasa a V-a, la capitolul *Situația de comunicare*, prevede „aplicații pentru înțelegerea noțiunilor de: emițător, receptor, mesaj, context, cod, canal”². Noțiunile vor fi recapitulate în clasa a VII-a și a VIII-a. Cele șase noțiuni aparțin, evident, schemei comunicării concepute de Roman Jakobson, deși numele marelui lingvist nu e menționat în programă. Numele său va fi, totuși, menționat, în mod explicit, în programa de clasa a IX-a, unde componentelor actului de comunicare li se adaugă și funcțiile comunicării³.

Vom urmări, în continuare, cum percepe elevul – în mod evolutiv, din clasa a V-a, până în clasa a IX-a – componentele situației de comunicare.

¹ *Programe școlare. Limba și literatura română, clasele a V-a – a VIII-a*, MECI, București, 2009, p.10

² *Ib.*, p.9

³ *Programa școlară. Limba și literatura română – clasa a IX-a, ciclul inferior al liceului*, MECI, București, 2009, p.11.

Manualul de clasa a V-a, de la editura Humanitas, atât ediția din 1997, cât și cea din 2011, prezintă succint cele șase componente ale situației de comunicare. *Contextul* e definit astfel: „cadrul în care se desfășoară o comunicare este CONTEXTUL (o încăpăere, o cabină telefonică, strada etc.)”⁴

Trebuie să precizăm aici că Roman Jakobson și-a prezentat faimoasa schemă a comunicării (elaborată încă din 1958) în *Closing Statement: Linguistics and Poetics*, materialul de final al volumului *Style in Language*⁵, publicat în 1960. Definiția *contextului*, așa cum apare în manualul de la Humanitas, nu apare niciunde în studiul lui Jakobson! Pentru acesta, *contextul* e, de fapt, „referentul”, realitatea extra-lingvistică⁶. Definiția din manual are avantajul de a fi pe înțelesul elevului de clasa a V-a și de a corespunde comunicării privite din unghi *situational*, dar e în flagrantă contradicție cu teoria lui Jakobson.

Lucrurile se complică în clasa a IX-a. Manualul de la Humanitas, din 1999, evită o definire a *contextului* în corpul lecției, dar la rubrica *Repere* e menționată legătura dintre *context* și „a) datele situației; b) supoziții”⁷. Evident că o atare definire situațională a contextului, în neconcordanță cu teoria lui Jakobson, atrage după sine dificultăți mari în predarea și înțelegerea funcțiilor jakobsoniene ale limbajului, căci, în acest moment, accepția denotativă, cognitivă a *contextului* e clar exprimată chiar în denumire: „funcția referențială”. Elevul și profesorul nu pot evita un conflict terminologic: dacă se păstrează definiția situațională a contextului, așa cum a fost prezentată, în mod ne-jakobsonian, în gimnaziu, nu mai poate fi explicată satisfăcător *funcția referențială*, de sorginte jakobsoniană; dacă se renunță la definirea situațională a contextului, se va naște întrebarea „de ce nu mai e valabilă definiția din gimnaziu?”, iar, în acest caz, perspectiva pragmatică e abandonată. Conștienți de acest fapt, autorii manualului de clasa a IX-a, de la Humanitas, își revizuiesc modul de prezentare a schemei comunicării, în ediția din 2007. De această dată, contextul e definit în spirit jakobsonian: „Contextul reprezintă aspectul la care se referă mesajul, subiectul/tema (reală sau imaginară) a comunicării”⁸. Această definiție va permite abordarea și înțelegerea funcției referențiale. Totuși, pentru a nu se crea o ruptură semantică severă cu vechea definiție situațională, la rubrica *Dicționar* se face următoarea precizare: „În alte abordări lingvistice, *contextul* este înțeles ca un ansamblu al factorilor care, dincolo de sensurile determinate de structura lingvistică a enunțurilor, afectează semnificația acestora.

Contextul are următoarele componente:

- a) datele situației de comunicare (loc, moment etc.)
- b) supoziții”⁹.

Cum rezolvă manualele altor edituri această problemă delicată?

Manualul de clasa a V-a, de la Teora, amintește doar de *emițător, mesaj, receptor și cod*, ignorând *contextul*¹⁰. Sunt manuale sau materiale auxiliare care prezintă *contextul* corect, în

⁴ Alexandru Crișan, Sofia Dobra, Florentin Sâmhăian, *Limba română. Manual pentru clasa a V-a*, București, Humanitas Educațional, 1997, p.26.

⁵ Roman Jakobson, „Closing Statement: Linguistics and Poetics”, în Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Massachusetts, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, 1960.

⁶ Roman Jakobson, „Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă” [traducere de Mihai Nasta], în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, Editura Științifică, 1964, p.88.

⁷ Alexandru Crișan, Liviu Papadima, Ioana Pârvulescu, Florentina Sâmhăian, Rodica Zafiu, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, București, Humanitas, 1999, p.79.

⁸ *Id., ib.*, ed. 2007, p.87.

⁹ *Ib.*

sensul său jakobsonian de *referent*¹¹, iar altele pun semnul egalității între *context* (situație) și *referent* (denotație), creând confuzie¹². Un *Îndrumător pentru noile manuale alternative* oferă un citat din *Lingvistică și poetică* și evită termenul „context”, în favoarea termenului originar „referent”¹³.

Parcurgerea manualelor alternative și a materialelor pedagogice auxiliare ne conduce la următoarea concluzie: autorii de manuale fideli teoriei lui Roman Jakobson sunt obligați să abandoneze perspectiva pragmatică (ce constituie, totuși, fundamentul programei), iar cei care sunt consecvenți cu principiul pragmatic îl trădează pe Roman Jakobson, în pofida utilizării terminologiei sale!

Pentru a înțelege cum s-a ajuns la această situație inconfortabilă e necesară întoarcerea la sursă, la pre-textul, textul și con-textul lui Roman Jakobson.

Pre-textul lui Jakobson, în *Lingvistică și poetică*, e modelul triadic al psihologului și lingvistului german Karl Bühler, pe care lingvistul american îl și citează¹⁴ cu cele trei funcții ale limbajului: *emotivă, conativă și referențială*. Jakobson va mai adăuga trei funcții: *fatică, poetică și metalingvistică*.

Autorul *Lingvisticii și poeziei* nu extinde sub nicio formă funcția referențială a lui Bühler, în schimb adoptă o terminologie ambiguă: „Pentru ca mesajul să-și îndeplinească funcțiunea, el are nevoie de un *context* la care se referă (sau, într-o nomenclatură mai echivocă, de un <<referent>>) pe care destinatarul să-l poată pricepe și care să fie verbal sau capabil de a fi verbalizat”¹⁵. Terminologia, astfel prezentată, e ciudată, sub cel puțin două aspecte: 1) nu ni se oferă o explicație pentru „echivocul” referentului (să fi avut în minte Jakobson dificultățile interpretării referentului „real” și „imaginar?”); în același timp, termenul „context” pare mult mai „echivoc” decât cel de „referent” sau „referință”; 2) Jakobson denumește funcția corespunzătoare *contextului*, nu cum ne-am aștepta: *contextuală*, ci *referențială*, revenind la un termen socotit cu câteva pagini mai înainte drept „echivoc”!

Niciunde în cuprinsul studiului său, Jakobson nu vorbește de *context* în sens strict *situațional*, ci doar în sens *denotativ*, referențial. Acest fapt a fost rapid observat de alți cercetători ai fenomenului lingvistic. Lingvistul și antropologul Dell Hymes, de pildă, a propus în *The Ethnography of Speaking* (1962) adăugarea unei a șaptea funcții, funcția *situațională*¹⁶.

E important să luăm în considerare și con-textul în care Jakobson creează schema comunicării. Lingvistul american nu a intenționat să ofere un model general al comunicării

¹⁰ Maria Emilia Goian, Miorița Got, Doina Manolache, *Limba română*, clasa a V-a, București, Teora, 1997, p.16.

¹¹ Maria Iancu, Rodica Lăzărescu, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Corint, 2004, p.52; Eugen Simion (coordonator), Florin Rogalski, Daniel Cristea-Enache, Andrei Grigor, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Corint, 2004, p.172; Alina Pamfil, *Limba și literatura română în gimnaziu. Structuri didactice deschise*, ed. a II-a, Pitești, Editura „Paralela 45”, 2006, pp.59-60.

¹² Adrian Costache, Florin Ioniță, M.H. Iascăr, Adrian Săvoiu, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Editura Art, 2004, p.139; Carmen Ligia Rădulescu, Elisabeta Roșca, Rodica Zane, *Limba și literatura română*, Manual clasa a IX-a, București, Editura Univers, 1999, p.26-27; Marilna Lazăr, Liliana paicu, Monica Columban, Victoria Gal, *Limba și literatura română pentru clasa a IX-a /Portofoliul elevului/*, București, Art Grup Editorial, 2007, pp.190-191.

¹³ Hadrian Soare, Gheorghe Soare, *Limba și literatura română*, clasa a IX-a, *Îndrumător pentru noile manuale alternative*, Pitești, Editura Carminis, 2005, p.19.

¹⁴ Roman Jakobson, *Lingvistică și poetică*, loc.cit., p.90.

¹⁵ *Ib.*, p.88.

¹⁶ Dell Hymes, „The Ethnography of Speaking”, în T.Gladwin / W.C. Sturtevant (eds.), *Anthropology and Human Behavior*, Washington, The Anthropology Society of Washington, 1962, pp.13-53.

umane¹⁷, ci un model în măsură să explice specificitatea poetică a limbajului. De altminteri, schema lui Jakobson e demitizată în cercetările serioase de teoria comunicării. Christian Baylon și Xavier Mignot, în monografia lor dedicată *Comunicării*, indică limpede lacunele și ambiguitățile lui Jakobson. În spatele *contextului*, ar trebui diferențiați trei factori: 1) situația comunicanților; 2) cotextul și 3) referentul¹⁸. Apoi, „aspectul cel mai grav, locul rezervat sensului nu apare cu claritate”¹⁹. Concluzia autorilor e fermă: „Schema lui Jakobson nu poate deci servi, în mod util, decât ca punct de plecare”²⁰. Acestor observații li se pot adăuga multe altele: ignorarea intenției locutorilor, a feedback-ului, a sursei de zgomot, dihotomizarea *mesaj* (liric) vs. *context* (epic) sau cea legată de ficțional/non-ficțional etc.

Schema lui Jakobson a fost canonizată în mare măsură datorită personalității de anvergură a lingvistului, astfel că, adesea – și acesta e cazul manualelor de limba română – au fost neglijate ambiguitățile, inconsecvențele și intențiile sale specific poetice, cât și caracterul ei nu îndeajuns de elaborat. Deși poeticii i se recunoaște locul ei în ansamblul lingvisticii și al semioticii generale, consecințele acestei recunoașteri nu răzbat limpede în *Lingvistică și poetică*.

Prezentată ca un model global al comunicării, schema, cu cele șase elemente componente și funcțiile lor, se vedește insuficientă și profund inadecvată semantic și pragmatic (o identificare clară a relației semnificant-semnificat-referent nu e posibilă), deși, din perspectivă poetică, poate fi extrem de fertilă.

Cercetătorii din domeniul pragmaticii au privit-o întotdeauna cu suspiciune, ca o probă teoretică de pragmatică „implicită”²¹, iar un savant de talia lui Stephen C. Levinson afirmă răspicat: „Orice schemă de acest gen este, totuși, de o utilitate neclară pentru pragmaticianul în căutarea unor principii funcționale: categoriile sunt de o vagă aplicabilitate, ele nu au motivare empirică directă și există multe alte scheme rivale, construite pe direcții ușor diferite. Poate că singura utilitate clară e aceea de a ne aminti că, în ciuda preocupărilor multor filosofi și a și mai multor semanticieni, limbajul e folosit spre a exprima mai mult decât conținutul propozițional a ceea ce e spus”²². E de înțeles reacția nu foarte entuziastă a pragmaticienilor față de o schemă care ignoră însăși cheia conceptuală a domeniului lor: contextul situațional!

O concluzie putem desprinde: alegerea schemei lui Jakobson ca model al comunicării, pe fondul principal pragmatic al programei școlare, n-a fost cea mai fericită soluție. O prezentare pragmatică a situației de comunicare necesită reconstrucția schemei jakobsoniene din temelii, cu focalizarea pe contextul situațional ignorat de savant. Altminteri, teoria comunicării e minată de ambiguități și inconsecvențe ce constituie o „sursă de zgomot” nedorită în procesul

¹⁷ Cf. Dan S. Stoica și Mihaela Berneagă, „În apărarea unui model: modelul Jakobson”, în Melentina Toma (coord.), *Paradigma analizei de tip situațional în câmpul socio-umanului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, pp.191-198; www.dstoica.ro/wp-content/uploads/2011/09/În-apărarea-unui-model-modelul-Jakobson.pdf

¹⁸ Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, traducere de Ioana Ocneanu și Ana Zăstroiu, iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000, p.82.

¹⁹ *Ib.*, p.83.

²⁰ *Ib.*, p.86.

²¹ Saskia Daalder and Andreas Musolff, „Foundations of Pragmatics in Functional Linguistics”, în Wolfram Bublitz, Neal R. Norrick (eds.), *Foundations of Pragmatics*, vol.1, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton, 2011, p.244.

²² Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, pp.41-42.

instructiv-educativ și care obturează complexitatea vie a fenomenului de inter-relaționare prin semne a ființei umane.

BIBLIOGRAFIE

- Baylon, Christian și Xavier Mignot, *Comunicarea*, traducere de Ioana Ocneanu și Ana Zăstroiu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2000.
- Costache, Adrian *et al.*, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Editura Art, 2004.
- Crișan, Alexandru *et al.*, *Limba română*, Manual pentru clasa a V-a, București, Humanitas Educațional, 1997; 2011.
- Crișan, Alexandru *et al.*, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, București, Humanitas, 1999;2007.
- Daalder, Saskia și Andreas Musolff, „Foundations of Pragmatics in Functional linguistics”, în Wolfram Bublitz, Neal R. Norrick (eds.), *Foundations of Pragmatics*, vol.1, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton, 2011.
- Goian, Maria Emilia *et al.*, *Limba română*, clasa a V-a, București, Teora, 1997.
- Hymes, Dell, „The Ethnography of Speaking”, în T.Gladwin / W.C. Sturtevant (eds.), *Anthropology and Human Behavior*, Washington, The Anthropology Society of Washington, 1962.
- Iancu, Maria , Rodica Lăzărescu, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Corint, 2004.
- Jakobson, Roman, „Closing Statement: Linguistics and Poetics”, în Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Massachussets, The M.I.T. Press, Massachussets Institute of Technology, 1960.
- Jakobson, Roman, „Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă” [traducere de Mihai Nasta] , în *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, Editura Științifică, 1964.
- Lazăr, Marilena *et al.*, *Limba și literatura română pentru clasa a IX-a /Portofoliul elevului/*, București, Art Grup Editorial, 2007.
- Levinson, Stephen C., *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Pamfil, Alina, *Limba și literatura română în gimnaziu. Structuri didactice deschise*, ed. a III-a, Pitești, Editura „Paralela 45”, 2006.
- Programe școlare. Limba și literatura română, clasele a V-a – a VIII-a*, MECI, București, 2009.
- Programa școlară. Limba și literatura română – clasa a IX-a, ciclul inferior al liceului*, MECI, București, 2009.
- Rădulescu, Carmen Ligia *et al.*, *Limba și literatura română*, Manual clasa a IX-a, Editura Univers, 1999.
- Simion, Eugen (coordonator) *et al.*, *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a IX-a, Corint, 2004.
- Soare, Hadrian și Gheorghe Soare, *Limba și literatura română, clasa a IX-a, Îndrumător pentru noile manuale alternative*, Pitești, Editura Carminis, 2005.

Stoica, Dan S. și Mihaela Berneagă, „În apărarea unui model: modelul Jakobson”, în Melentina Toma (coord.), *Paradigma analizei de tip situațional în câmpul socio-umanului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009; www.dstoica.ro/wp-content/uploads/2011/09/În-apărarea-unui-model-modelul-Jakobson.pdf